(यथा, रघुवंशे । १ । ३३ ।
"विलम्बितफलैः कालं स निनाय मनोरथैः ॥")
मन्दले, क्ली । यथा,—
"विलम्बितं हृतं मध्यं तत्समोघो घनं क्रमात् ॥"
इत्यमरः ॥
मन्दत्वशीघ्रत्व उभयेतरत्वयुतेषु वृत्यविषयक-गमनविशेषेषु क्रमात्तत्त्वादिनामत्रयं विलम्बिता-दीनां त्रयाणां त्रयाणां तत्त्वादिकाः संज्ञाः। इति मधुः ॥ साच्छे ।
"व्रतामध्ययने वृत्तिं प्रयोगार्थे तु मध्यमाम् ।
शिष्याणामपरोधार्थे विलम्बितां समाचरेत् ॥"
इति वेदव्यवस्था ॥
वृत्यगीतादौ च प्रत्येकमवसरबोधार्थं कण्ठ-स्वरादि विलम्बनात् । विलम्बन्ते करचरणादयः प्रत्येकं गतिविशेषप्रदर्शनायात्रेति विलम्बितम् । लबि ड संचने शौचगत्यदनार्थादिति आधारे क्तः । भावे क्तः इति सुकुटः । इति भरतः ॥ विलम्बगमनशीलपशुः । तद्यथा । हिरद-खड्गोष्ट्रमहिषगोगवयचमरवराहाः । इति राजनिर्घण्टः ॥
विलम्बी, [न्] त्रि, विलम्बविशिष्टः । इति विलम्ब-शब्दादिनिप्रत्ययेन निष्पन्नः ॥ (यथा, गीत-गोविन्दे । ६ । ८ ।
"भवति विलम्बिनि विगलितलज्जा
विलपति रोदिति वासकसज्जा ॥"
विशेषेण लम्बते इति । वि + लम्ब + णिनिः । लम्बमानः । यथा, किराते । ५ । ६ ।
"उदितपञ्चमिवारतनिःस्वनैः
पृथुनितम्बविलम्बिभिरम्बुदैः ॥"
पुं, क्ली । वत्सरविशेषः । यथा, बृहत्संहितायाम् । ८ । ३६ ।
"क्षेमलम्ब इति सप्तमे युगे
स्यादिलम्बि परतो विकारि च ।
शर्वरीति तदनु प्लवः स्मृतो
वत्सरो गुरुवशेन पञ्चमः ॥")
विलम्भः, पुं, (वि + लभ + घञ् । नुम् ।) अति-दानम् । तत्पर्य्यायः । अतिसर्ज्जनम् २ । इत्य-मरः ॥
विलयः, पुं, (विशेषेण लीयन्ते पदार्था अस्मि-न्निति । वि + ली + "अरच् ।" इत्यच् ।) प्रलयः । इति शब्दरत्नावली ॥ (यथा, भाग-वते । ७ । ९ । ३२ ।
"नस्येदमात्मनि जगद्विलयाम्बुमध्ये
शेषे स्वना निजसुखानुभवो निरीहः ॥"
विनाशः । यथा, माघे । ९ । १७ ।
"दिवसोऽनुमिन्नमगमद्विलयं
किमिहास्यते बत मयावलया ॥")
विलला, स्त्री, श्वेतवला । इति रत्नमाला ॥
वि(बि)लवासः, पुं, (विले वासो यस्य ।) जाहक-जन्तुः । इति राजनिर्घण्टः ॥
वि(बि)लवासी, [न्] पुं, (विले वसतीति । वस + णिनिः ।) सर्पः । इति शब्दरत्नावली ॥ (रन्ध्र-वासिनि, त्रि । यथा, महाभारते ।१४।४३।२।
"अविः पशूनां सर्व्वेषामहिश्च विलवासिनाम् ॥)
श्रेष्ठ इति शेषः ॥)
वि(बि)लशयः, पुं, (विले शेते इति । शी + अच् ।) सर्पः । इति शब्दरत्नावली ॥ (विलवासिनि, त्रि । यथा, महाभारते । १४ । ९० । ६ ।
"सञ्चुतुरुष्य तं नादं त्रासयानो जगद्विभान् ।
मानुषं वचनं प्राह हृष्टो विलशयो महान् ॥")
विलसन्, [त्] त्रि, (वि + लस + शतृ ।) विलास-युक्तः । यथा,—
"व्रजसुभ्रुवो विलसत्कलाः ।
अभवन् प्रिया सुरवैरिणः ॥"
इति छन्दोमञ्जरी ॥
विलापः, पुं, (वि + लप + घञ् ।) अनुशोच-नोक्तिः । तत्पर्य्यायः । परिदेवनम् २ । इत्यमरः ॥ अपि च ।
"क्रन्दनादौ विलापः स्यात् परिदेवनमित्यपि ।"
इति शब्दरत्नावली ॥
विलापो दुःखजं वचः । इत्युज्ज्वलनीलमणिः ॥ (यथा, गीतगोविन्दे । १ । २९ ।
"उन्मादमदनमनोरथपथिक-
वधूजनजनितविलापे ।
अलिकुलसङ्कुलकुसुमसमूह-
निराकुलवकुलकलापे ॥")
विलालः, पुं, यन्त्रम् । इति शब्दचन्द्रिका ॥ विड़ालः । इत्यमरटीका ॥
विलासः, पुं, (वि + लस + घञ् ।) हावभेदः । इत्यमरः ॥ (यथा, कुमारे । ५ । १५ ।
"लतासु तन्वीषु विलासचेष्टितं
विलोलदृष्टं हरिणाङ्गनासु च ॥")
लीला । इति मेदिनी ॥ (यथा, भागवते । ३ । २५ । ३५ ।
"तैर्दर्शनीयावयवैरुदार-
विलासहासेक्षितवामसूक्तैः ॥")
"स्त्रीणां विलासादयः शृङ्गारभावजाः क्रिया हावशब्देनोच्यन्ते। प्रियसमीपगमने यः स्थाना-सनगमनविलोकनेषु विकारोऽकस्माच्च क्रोध-क्षितचमत्कारसुखविकूजनं स विलासः। तथा च ।
'यो वल्लभां चानुगतो विकारो
गत्यासनस्थानविलोकनेषु ।
तथा स्मृतं क्रोधचमत्कृतौ च
विकूजनं चास्यगतं विलासः ॥'
तथाग्नेय ।
'तात्कालिको विशेषस्तु विलासोऽङ्गक्रियादिषु ।'
तात्कालिको दयितालोकनादिभवः ।" इति भरतः ॥ * ॥ अपि च ।
"गतिस्थानासनादीनां सुखनेत्रादिकर्म्मणाम् ।
तात्कालिकन्तु वैशिष्ट्यं विलासः प्रियसङ्गजम् ॥"
इत्युज्ज्वलनीलमणिः ॥
अन्यच्च ।
"यद्रूपं तदभेदेन स्वरूपेण विराजते ।
आलम्बादिभिरन्याढ्यं स तदेकात्मरूपकः ।
स विलासः स्वांश इति धत्ते भेदद्वयं पुनः ॥"
तत्र विलासः ।
"स्वरूपमन्याकारं तत्तस्य भाति विलासतः ।
प्रायेणात्मसमं शक्त्या स विलासो निगद्यते ॥
परमव्योमनाथस्तु गोविन्दस्य यथा स्मृतम् ।
परमव्योमनाथस्य वासुदेवस्य यादृशः ॥"
स्वांशः ।
"तादृशो न्यूनशक्तिं यो भजति स्वांश ईरितः ।
सङ्कर्षणादिर्मत्स्यादिर्यथा तत्तत् स्वधामसु ॥"
इति भागवताष्टमम् ॥
विलासमन्दिरं, क्ली, (विलासस्य मन्दिरम् ।) क्रीड़ागृहम् । इति केचित् ॥
विलासविपिनं, क्ली, (विलासस्य विपिनम् ।) क्रीड़ावनम् । यथा,—
"यदीयहसतो विलोक्य विपदं
कलिन्दतनया जलोद्धतगतिः ।
विलासविपिनं विवेश सहसा
करोतु कुशलं हली स जगताम् ॥"
इति छन्दोमञ्जरी ॥
विलासविभवानसः, त्रि, लुब्धः । इति जटाधरः ॥
विलासिनी, स्त्री, (विलासोऽस्या अस्तीति । विलास + इनिः । ङीप् ।) नारी । इति राज-निर्घण्टः ॥ (यथा, ऋतुसंहारे । ४ । ३ ।
"न बाहुयुग्मेषु विलासिनीनां
प्रयान्ति सङ्गं वलयाङ्गदानि ॥")
वेश्या । इति धनञ्जयः ॥ (यथा, महाभारते । ३ । ४६ । १४ ।
"सिद्धचारणगन्धर्व्वैः सा प्रयाता विलासिनी ।
यक्षाचार्य्येऽपि वै स्वर्गे दर्शनीयतमाञ्जनिः ॥"
विलासशालिनी । यथा, गीतगोविन्दे ।१।४०।
"विलासिनि ! विलसति केलिपरे ॥")
विलासी, [न्] पुं, (विलासोऽस्यास्तीति । विलास + इनिः ।) भोगी । याजः । (उभयार्थे प्रमाणं यथा, कुट्टनीमते । १८ ।
"तस्यां खगपतितनुरिव विलासिनां हृदय-शोकसंजननी ॥"
"विले आसत इति विलासिनः सर्पाः पक्षे विल-सनशीला भोगिनः ।" इति तट्टीका ॥ * ॥) क्षयः । अग्निः । चन्द्रः । इति मेदिनी ॥ शरः । हरः । इति शब्दरत्नावली ॥ (विलास-शीले, त्रि । यथा, रघुः । ९ । ४३ ।
"परभृताविरुतैश्च विलासिनः
सरवलैरवलैकरसाः कृताः ॥")
विलीनः, त्रि, (वि + ली + क्तः ।) प्राप्तद्रवीभाव-द्रुतादिः । तत्पर्य्यायः । विद्रुतः २ द्रुतः ३ । इत्यमरः ॥ विशिष्टः । विशेषेण लीनः । यथा,—
"करादस्य भ्रष्टे ननु शिखरिणी दृश्यति शिशो-र्विलीनाः खः सर्व्वं नियतमवधेयं तदखिलैः ।
इति त्रस्यन्नोपानुचितनिभृतालापजनित-
स्मितं बिभ्रद्देवो जगदवतु गोवर्द्धनधरः ॥"
इति छन्दोमञ्जरी ॥